

Medzinárodné, politické a sociálne aspekty územia a hraníc *International, Political and Social Aspects of Area and Borders*

PhDr. Alexander Čemez
Komunikácia a jazyk, cemez1@gmail.com

Abstract:

The submitted contribution deals with the issue of area and borders in the context of international relations, political science and sociology. It tries to answer the question, what reason the borders have in human being. Paper describes human territoriality.

Abstrakt:

Predložený príspevok sa zaoberá otázkou územia a hraníc v kontexte medzinárodných vzťahov, politických vied a sociológie. Pokúša sa odpovedať na otázku, aký význam majú hranice v ľudskej existencii. Príspevok opisuje ľudskú teritorialitu.

Keywords:

Area; borders; territoriality; international aspects; social aspects; political aspects

Klíčové slová:

Územie; hranice; teritorialita; medzinárodné aspekty; sociálne aspekty; politické aspekty

1 Úvod

Predmetnou témou je otázka územia a hraníc, ktorá je zasadená do širšieho spoločenskovedného kontextu. Vedecký príspevok mapuje túto problematiku v kontexte medzinárodných vzťahov, politológie a sociológie. V rámci medzinárodných vzťahov sa venujeme uvedenej problematike s ohľadom na vzťahy medzi štátmi, uvádzame atribúty štátu, medzi ktoré patria aj štátne hranice. Upozorňujeme na rôzny charakter štátnych hraníc, definujeme územie štátu a štátne hranice a podobu hraníc, resp. ich absenciu v predmodernej dobe.

V ďalšej časti sa zaoberáme politickým aspektom územia a hraníc na praktických príkladoch vybraných politických lídrov a určitých špecifických situáciách, v ktorých sa prejavil priestor, hranice a práca s nimi. Nemožno tiež zabúdať na vnútroštátnu regionalizáciu a administratívne alebo územno-správne členenie štátu.

Posledná časť sa venuje sociálnym aspektom územia a hraníc na mikroúrovni, t.j. v rovine takých sociálnych jednotiek, ako napr. susedské komunity, mestské časti a ďalšie sociologické pohľady na hranice v najrôznejšom zmysle slova.

2 Medzinárodné aspekty

Neživá príroda nepozná hranice, reliéf planéty Zem je bezhraničný. Ak uvažujeme v širšom medziplanetárnom kontexte, tak vraj aj celý kozmos je bez hraníc. Ako sa teda objavili na mape sveta hranice, ktoré oddeľujú jednotlivé územné celky na rôznych úrovniach, či už na úrovni medzištátnych integračných zoskupení, alebo na úrovni štátov, príp. rádo vo nižších územnosprávnych jednotiek, alebo dokonca katastrálnych územiach? Podstatu hraníc môžeme nájsť v činnosti človeka a ich zdrojom sú obyčajné ľudské pudy, pud vlastníctva

a zhromažďovania, ktorý sa pretavil do zabratia určitého územia, o ktorom niekto vyhlásil, že je jeho. K tomu človek v pradávnych časoch používal hranice, ktoré mu poskytovala samotná príroda, ako napr. rieky alebo pohoria. Neskôr človek začal používať rôzne formy ohrad alebo ploty a múry, a tak vznikali prvé rovné čiary na mapách, ktoré sú už výsledkom ľudskej administratívno-správnej alebo byrokratickej činnosti.

Akákolvek forma ľudskeho spolunažívania je spojená s územím a to platí nielen pre štátne formy, ale aj pre predštátne a je otázne, či bude platiť aj pre formy postštátne. Štát sa vyznačuje týmito atribútmi: [4, str. 73 – 76]

- územie – podľa medzinárodného práva je to vymedzená časť priestoru, ktorá podlieha suverenite štátu,
- obyvateľstvo – zahŕňa všetky osoby, ktoré trvalo žijú na jeho území a podliehajú jeho moci,
- štátna moc a suverenita – vo vnútri štátneho územia má štát mocenský monopol, ktorý sa opiera o činnosť zákonodarných, výkonných aj súdnych orgánov a ich hierarchických podriadených štruktúr.

Ak prejdeme k samotnému územiu štátu, tak môžeme konštatovať, že zahŕňa viaceré časti rôzneho charakteru: [4, str. 73]

- suchozemské územie (kontinentálne aj ostrovné),
- vnútrozemské vody (rieky, umelé vodné nádrže, jazerá),
- morské vody (teritoriálne more, vnútorné morské vody),
- vnútro Zeme (geologický podklad) pod predchádzajúcimi tromi súčasťami štátneho územia (determinované technickými možnosťami ťažby a vrtov),
- vzdušný priestor nad prvými tromi súčasťami štátneho územia (jeho výška nad povrchom Zeme nie je podľa medzinárodného práva presne vymedzená).

Hranice majú lineárny priebeh. Jedná sa o zmluvne stanovenú líniu na mapách a v teréne, ktoré oddeľuje územie jedného štátu od druhého alebo od oblasti, ktorá nepodlieha suverénnej moci žiadneho štátu. Prebiehajú tiež na povrchu suchej zeme, a takisto na hladine vôd. Podľa medzinárodného práva sú tiež vymedzené vo zvislom smere nad povrchom a pod povrchom Zeme. Hranice štátu tak vymedzujú štát ako trojrozmerný priestorový výsek, ktorý má tvar ihlana s nepravidelnou podstavou. [4, str. 85 – 86]

Princíp teritoriality sa neprejavuje len na zemi, ale tiež vo vzdušnom priestore, pričom platí, že vzdušný priestor nad určitým územím patrí danému štátu, to isté sa dá povedať o zemi pod povrchom štátu a tiež aj o vodnom priestore od pevniny. Dá sa povedať, že prakticky neexistuje priestor bez majiteľa, dokonca aj Arktída sa stáva predmetom ekonomických a energetických záujmov. [3, str. 195] Ľudstvo je však veľmi vynaliezavé. A roku 1959 sa podarilo „dobyť“ Mesiac. Už dnes patria niektoré pozemky na Mesiaci niektorým bohatým a významným osobnostiam. Je možné predpokladať, že sa to neskončilo len Mesiacom a ľudská teritorialita bude pokračovať aj ďalej, za hranice známeho vesmíru.

Územné mocenské nároky v predmoderných spoločnostiach nemuseli byť priestorovo fixné a permanentné, napr. kočovné kmene si nárokovali na určité miesta, územia a cesty, ale to iba v období, keď nimi prechádzali. Okrem toho, moc viazaná na isté územie nemusí byť chápaná ako výlučná, lebo dochádzalo k prekrývaniu, hranice neboli presne stanovené, existovali enklávy a široké prechodové zóny. [1, str. 309]

Postupom času dochádza ku konsolidácii a zjednocovaniu absolutistických monarchií, oddeľuje sa súkromná sféra od verejnej, ako aj domáca politika od zahraničnej. [1, str. 310] Po Vestfálskom miery v roku 1648 bola prijatá koncepcia vnútornej a vonkajšej suverenity, pričom prvá z nich znamená, že štát je jediný zvrchovaný správca daného územia

a obyvateľstva a druhá sa týka toho, že iba štát je relevantný oficiálny aktér medzinárodných vzťahov a subjekt medzinárodného práva.

V súčasnosti môžeme pozorovať dekonštrukciu pôvodného teritoriálneho štátu. Pod vplyvom globalizácie, zintenzívňovania kontaktov na rôznych úrovniach sa minimalizovala rola geografickej vzdialenosti a dochádza k posunu od jednoúrovňovej národnej identity k viacúrovňovým identitám. [1, str. 311] V podmienkach SR tu môžeme v tejto súvislosti hovoriť popri národnej identite, aj o regionálnej a európskej. Občan sa stále viac cíti byť občanom SR ako občanom EÚ, čo môže byť dané veľkou „vzdialenosťou“ rozhodnutí EÚ a jej byrokratického aparátu. Občan nevidí na svojom živote reálne výsledky EÚ a považuje ju za zbytočnú. Na druhej strane EÚ nedostatočne prezentuje svoje výsledky. V slovenských médiách dostáva EÚ podstatne menší priestor ako národné inštitúcie.

S uvedenou témou súvisí tiež otázka medzinárodnej migrácie. Migrácia môže vplývať na vonkajšiu bezpečnosť, ak dôjde k masívnej prísťahovaleckej vlne. Iným hľadiskom vonkajšej bezpečnosti sú bilaterálne vzťahy medzi cieľovým a zdrojovým štátom. [7, str. 276]

3 Politické aspekty

Priestor, jeho hranice a práca s nimi sa môže prejavovať rôznym spôsobom. Boli sme často svedkami toho, ako sa politickí lídri aj iné významné a verejne známe osobnosti snažili oddeliť od masy. Často vidíme verejných činiteľov, ako sa prevádzajú v kolóne áut, ktoré majú začiernené sklá a nikto nevie, v ktorom z nich sa nachádza osobnosť, na ktorú sa čaká, príp. je v priebehu dňa vypúšťaných niekoľko kolón a nikto z nezasvätených nevie určiť, ktorá je tá pravá, zatiaľ čo líder sa môže pohybovať tajnými podzemnými chodbami.

V tomto kontexte sú tu tri zaujímavé príklady. Prvým bol J. V. Stalin, o ktorom bolo známe, že do priestoru jeho spálne v jeho dači nemal nikto prístup okrem neho samého. V spálni sa na noc zvnútra zamykal a spával s revolverom pod poduškou, pričom pred touto miestnosťou bdeli počas jeho spánku tzv. čekisti. Presúval sa automobilmi, ktoré mali sivé závesy, aby nikto nemohol vidieť dovnútra. [5, str. 231] Podobným príkladom bol S. Husajn, ktorý sa pohyboval medzi svojimi početnými palácami. Je to potreba bezpečnosti, strach o vlastný život a zdravie, ktoré nútia politických lídrov sa takto správať. Tretím príkladom (hoci v iných súvislostiach) bol J. F. Kennedy. „*Náš inštinkt pre dodržiavanie správneho dištančného pásma funguje veľmi dobre. Ako príklad môžu poslúžiť voľby Johna F. KENNEDYHO za prezidenta USA. Keď už bolo celkom isté, že bol zvolený za prezidenta, fanúšikovia a pomocníci pri voľbách stojaci okolo neho zrazu ustúpili do úzadia, do pásma verejného odstupu. Od toho okamihu bol John F. Kennedy rešpektovanou osobou – prezidentom USA.*“ [8, str. 111]

Iným aspektom problematiky územia a hraníc je otázka vnútroštátnej regionalizácie a vzniku regiónov. Je známe, že pojem región je značne flexibilný, čo umožňuje s ním pružne narábať. Rozlišujem tieto hierarchické stupne regionalizácie:

- mesto a priľahlé obce,
- okres,
- kraj,
- súbor krajov – napr. západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský región,
- súhrn niekoľkých štátov – napr. stredoeurópsky región,
- svetadiel, resp. kontinent – napr. európsky región, euroázijský kontinent,
- spojenie viacerých svetadielov – napr. euroamerický kontinent.

Medzi faktory, ktoré pôsobia na regionalizáciu patria tieto: [9, str. 99 – 108]

- náboženstvo – na jednej strane bolo zdrojom integrácie širších komunít, na strane druhej svojou snahou o expanziu menilo hranice regiónov,
- etnikum,

- poetické vymedzenie regiónov – bolo založené na idealizácii určitého teritória a na ňom žijúceho obyvateľstva,
- vládnucci politický poriadok – z hľadiska miery politickej demokracie.
- sociálna štruktúra – napr. kastovnícky systém v Indii, neformálne sociálne triedy v USA, dve paralelné sociálne štruktúry v Japonsku.

Uvedené faktory spôsobujú, že rozlišujeme celé spektrum rôznorodých regiónov, ktoré je možné nasledujúcim spôsobom klasifikovať: [9, str. 99 – 108]

- pohyblivý región – vznikol pričlenením raz k jednému štátu, inokedy k inému,
- pomocný región – impérium zaistilo prostriedky na poskytnutie pomoci veľkému počtu príslušníkov strednej a vyššej vrstvy,
- jazykový región – zjednocujú určitý jazykový priestor viacerých štátov, napr. Nemecko, Rakúsko a časť Švajčiarska,
- kultúrny región – prostredníctvom nich si bývalé koloniálne veľmoci udržujú svoj vplyv na vývoj vo svete,
- veľmocenský región – ústredné mocnosti si vytvárajú podporné subregióny, ktoré tak posilňujú ich postavenie,
- priemyselný región – súvisia so vznikom priemyselných zón, ktoré sú charakteristické novým spôsobom výroby a vysokou koncentráciou ľudí, vytvorili si vlastný spôsob života aj vnímania spolupatričnosti.

4 Sociálne aspekty

Často sme v súčasnosti svedkami toho, ako sa ľudia oddeľujú od okolitého sveta vysokými múrmi. Pri tom si treba položiť otázku, čo ich k tomu motivuje. Jedným zo zdrojov motivácie môže byť snaha o dosiahnutie súkromia od komunity, v ktorej sa nachádzajú a tým sa snažia prerušiť väzby so širším kontextuálnym prostredím, v ktorom sú zakotvení. Z architektonického hľadiska predstavujú jediný možný spôsob komunikácie s okolím dvere a brány na plote.

Priestor, teritorialita a hranice majú tiež svoju podobu aj v architektúre stavby. V súčasnosti sme svedkami toho, že sa stavajú byty a domy s otvorenými a prevzdušnenými priestormi, napr. spojením kuchyne s obývacou izbou a jedálňou, pričom tieto časti môžu byť tiež oddelené v podobe troch rozličných miestností.

Priestorová sociológia sa prejavuje tiež v rozložení mestských častí. Najmä v poslednom období po Nežnej revolúcii môžeme pozorovať zmeny v našich mestách. Vplyvom zväčšovania sociálnych rozdielov medzi jednotlivými vrstvami môžeme pozorovať, ako vznikajú na jednej strane getá, na druhej strane miliónárske štvrte. [2, str.42 – 94]

Vplyvom liberalizácie a demokratizácie a tiež ekonomických procesov (privatizácia, reštitúcie) a postupného odbúravania sociálneho štátu po Nežnej revolúcii v roku 1989 dochádza k väčšej priepustnosti hraníc sociálnych vrstiev, tzn. je tu väčší priestor pre sociálnu mobilitu a tým sa vytráca egalitarizmus, ktorý bol viac alebo menej prítomný v predchádzajúcej spoločensko-ekonomickej formácii. V praxi to znamená, že sa postupne vytráca sociálna záchranná sieť a na druhej strane úspešný a schopný jednotlivец nie je natoľko limitovaný. Hranice sú priepustnejšie. Vzniká tu tak nový fenomén bezdomovectva na jednej strane a na druhej strane sú tu osoby s miliardovými majetkami. Sociálna kohézia prestáva fungovať.

Často sme svedkami toho, že do uzavretej spoločnosti môžeme vstúpiť iba po predložení určitej vstupenky. Táto vstupenka nadobudla v súčasnosti rôznu podobu. Podobným príkladom sú certifikáty, diplomy, osvedčenia, dekréty, vysvedčenia, listiny, ktoré sú dôkazom toho, že sme sa niekam zaradili, sú takpovediac vstupenkou do určitej uzavretej komunity. Potvrdzujú spôsobilosti, vedomosti, preukázané schopnosti a oprávnenia niečo

vykonávať. Sú vydané na základe zvládnutej skúšky, na ktorej je daný adept spravidla hodnotený skupinou osôb, ktoré tvoria komisiu alebo výbor. Členovia výboru sú spravidla o jeden alebo viac stupňov vyššie ako samotný adept (štátna skúška, rigorózná skúška, dizertácia, habilitácia, inauguračia...). Takáto „vstupenka“ sa tak vyznačuje viacerými charakteristickými znakmi:

- osobné údaje menovaného – meno a priezvisko, akademické tituly, dátum a miesto narodenia, rodné číslo a pod.,
- predmet oprávnenia,
- názov authority (inštitúcie, organizácie), ktorá tento dokument udelila,
- oficiálna pečiatka,
- podpis, meno, akademické tituly a pozícia osoby, ktorá je poverená vydávať dokument.

V niektorých prípadoch môže nastať duplicita skúšok medzi dvomi stupňami. Príkladom je prechod medzi strednou školou, ktorá končí maturitnou skúškou, a vysokou školou, ktorá má osobitné prijímacie pohovory. V takomto prípade dostane adept maturitné vysvedčenie na jednej strane a vyrozumenie o prijatí alebo neprijatí na vysokoškolské štúdium na strane druhej. Alebo druhá možnosť, keď nie je prítomná žiadna záverečná skúška, napr. pri prechode zo základnej na strednú školu, ak je adept prijatý bez prijímacích skúšok.

Tento sociálny úkaz je spojený so slávnostnou udalosťou, slávnostným aktom alebo rituálom. Takáto udalosť spravidla uzatvára určitú etapu alebo ju začína. Príkladmi môžu byť stužková slávnosť, imatrikulácia na vysokej škole alebo tiež promócia. Slávnostný akt, do ktorého je zaobalená táto udalosť spojená s predávaným dokladom, znásobuje prestíž alebo kredit tohto dokumentu a ten sa často vyznačuje exkluzívnym grafickým prevedením.

Pre každú spoločensko-ekonomickú formáciu bol charakteristický iný sociálno-stratifikačný systém a iný stratifikačný faktor. Pre obdobie staroveku bol charakteristický otrokársky systém, t.j. kľúčovým artiklom bol otrok, pričom systémy sociálnej stratifikácie sa menili v závislosti od doby a miesta. [6, str. 33 – 35]

Pre obdobie staroveku bol charakteristický feudálny systém, podľa ktorého bola ústredným artiklom pôda a tá sa stávala objektom lénneho systému. Panovník tak za určité služby dal do držby určité léna šľachticovi.

Počas socialistického režimu, napr. v Československu sa stala pôda a niektoré nehnuteľnosti predmetom zoštátnovania a poľnohospodárske pozemky boli združstevňované. Nástupom trhovej, resp. zmiešanej ekonomiky nastal opačný proces, t.j. reštitúcie a privatizácia.

Bez územia, kúska zeme, bez priestoru, nech je akýkoľvek, by neexistoval život. Priestor ako taký je obmedzený statok, ktorý sa nedá vyrábať, a ktorého stále ubúda, resp. pribúda ľuď v tomto priestore. Sú tak priestory, ktoré sú skoro vyľudnené a naopak priestory, ktoré sú preľudnené v závislosti od prírodných podmienok, ktoré tento priestor poskytuje.

Priestor je možné znásobiť budovaním niekoľkých poschodí. Čím viac poschodí postavíme, tým viac priestor znásobíme a to nielen smerom hore, ale aj smerom dole, do vnútra zeme, smerom k zemskému jadrú.

Hranice môžu byť:

- nepriepustné,
- polopriepustné,
- priepustné len jedným smerom – dovnútra alebo von,
- úplne priepustné.

5 Záver

Záverom môžeme konštatovať, že problematika územia a hraníc má rôzny charakter a je možné na túto problematiku nazerať rôznym spôsobom, resp. cez prizmu viacerých uhlov alebo vedných disciplín. V našom vedeckom príspevku sme zvolili pohľad medzinárodnopolitický, vnútropolitický a sociologický. V rovine medzinárodných vzťahov sa predmetná problematika dotýka územia štátu a jeho hraníc, ktoré sú tak jedným z atribútov štátu. V rovine vnútro politickej sa jedná hlavne o vnútroštátnu regionalizáciu, ktorá zahŕňa vnútroštátne regióny na rôznych úrovniach. Posledná časť sa orientuje na problematiku rôznych sociálnych aspektov hraníc, ako napr. hraníc v rámci systémov sociálnej stratifikácie.

Literatura:

- [1] Barša, P., Císař, O. *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-094-8.
- [2] Bauman, Z. *Komunita: hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001. ISBN 80-8061-225-0.
- [3] Hajduk, F. Ekonomické, bezpečnostné a klimatické zmeny v Arktíde. In: Kollár, A., Bolfová, P., Tichá, K. (eds.) *Interpolis '12*. Banská Bystrica: FPVMV UMB, 2012, s. 194 – 199. ISBN 978-80-557-0519-4.
- [4] Ištók, R. a kol. *Politická geografia*. Banská Bystrica: FPVMV UMB, 2010. ISBN 978-80-557-0013-7.
- [5] Neumayr, A. *Diktátori v zrcadle medicíny*. Praha: Jan Vašut, 1999. ISBN 80-7236-107-4.
- [6] Sopóci, J. *Politika v spoločnosti*. Bratislava: VEDA, 2004. ISBN 80-224-0802-6.
- [7] Štefančík, R. *Uvažovanie o politike (nielen) v nemecky hovoriacom prostredí*. Trnava : Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku, 2012. ISBN 978-80-969043-4-1.
- [8] Thiel, E. *Reč ľudského tela prezrádza viac ako tisíc slov*. Bratislava: Plasma Service, 1993. ISBN 80-901412-0-X.
- [9] Tóth, R. a kol. *Úvod do politických vied*. Bratislava: Smaragd pedagogické nakladateľstvo, 2005. ISBN 80-89063-15-2.